

MICHAELA PETRUFOVÁ JOPPOVÁ:

Od patetiky k etike. Spinozova teória ľudskej slobody

Prešov: Atény nad Torysou 2022, 276 s.

Nedlhá história neurofilozofie pokračuje vo svojom rozkvetení paralelne s našim postupným poznávaním štruktúr a funkcií mozgu i narastajúcim vedeckým, no dnes už rovnako aj verejným záujmom o uspokojivejšie vysvetlenie toho, čo sa s našou myslou vlastne deje. Vzhľadom na pridlhé obdobie rozluky filozofických a empiricko-vedných oblastí skúmaní sú takéto snahy o interdisciplinaritu zrejme nevyhnutnosťou, no v prípade interpretácie neurovedeckých poznatkov perspektívou filozofie si vyžadujú nielen vysokú úroveň odbornosti, ale najmä opatrnosť, precíznosť, transparentnosť a určitú metodologickú istotu. Takúto istotu nachádza slovenská filozofka Michaela Petrufová Joppová vo filozofii Barucha Benedicta Spinozu, ktorý svoj postup zakladá na istote formálneho poznania nevyhnutnosti, teda na logike existencie. Autorka svojou debutovou knihou komplexne analyzuje a originálne vykladá celok Spinozovej filozofie, zahŕňajúc jeho teológiu, metafyziku, epistemológiu, teóriu mysle, psychológiu a etiku, na základe ktorých komparuje a konfrontuje súčasné, najmä monistické neurovedecké teórie.

Spinozizmus, ktorý nasleduje Spinozove filozofické východiská a postupy, dnes patrí k najvýznamnejším filozofickým odpovediam na postupne silnejúci dopyt po holistickej, a v konečnom dôsledku monistickej, vnútorne nerozporuplnej metóde výkladu sveta a človeka v ňom. Najmä z dôvodu, že jeho závery sú čoraz viditeľnejšie v empirickej (nielen neurovedeckej) sfére, si získava serióznú pozornosť vedcov, a po dlhom čase aj filozofov.¹ Na Slovensku je táto odozva oneskorená. Spinozovej filozofii síce bolo v posledných rokoch venovaných zopár statí a kapitol týkajúcich sa najmä filozoficko-historického pozadia jeho myslenia a sekundárnych interpretácií,² no v striktnom význame sa spinozizmu venovala a venuje iba autorka recenzovanej

¹ Autorka venuje päť strán knihy referenciám k interpretačnej literatúre a ďalšie tri odporúčanej literatúre k čítaniu Spinozu. V tomto ohľade predstavuje publikácia bohatý bibliografický zdroj k aktuálnym problémom v spinozizme i vhodný vstup do skúmania filozofie Spinozu.

² Napríklad kapitola Milana Ziga: *Baruch Spinoza: ľuď a jeho suverenita* (2013), alebo stať Dagmar Smrekovej: *Imanencia a etika. Spinoza optikou Roberta Misrahiho* (2004).

knihy, ktorá v posledných rokoch prispela k spinozistickým debatám viacerými staťami.³ Knižne sa okrem nej o komplexnejšiu analýzu Spinozovej teórie pokúsil iba Teodor Münz, ktorý jej venoval svoju poslednú publikáciu pred smrťou, vychádzajúcu v rovnakom roku.⁴ Kniha Petrufovej Joppovej sa usiluje vyplniť túto medzeru na slovenskom filozofickom trhu širokým vstupom do Spinozovej filozofie a originálnym a detailným analytickým výkladom, ktorým čitateľa privykne na metodiku a postup, akým autorka nasleduje prevažne Spinozovo *magnum opus* – *Etiku dokázanú geometrickým postupom* (1677). Autorka argumentuje pre práve zmieneny preklad Spinozovho najznámejšieho diela, a to s dôrazom na „geometrický postup“ a dôkazný charakter metódy (s. 7 – 8).

Ako problematický vníma autorka nielen fakt, že sa Spinozovi ešte stále venuje primálo pozornosti, ale tiež skutočnosť, že myslenie tohto filozofa sa v diskurze ocitá zväčša v rámci filozoficko-historických výkladov, a to či už ako inšpirácia v textoch neskorších autorov, alebo ako jedna z tradičných postáv novovekej racionalistickej trojice Descartes – Spinoza – Leibniz. Tendencia nahliadať na Spinozu výlučne optikou dejín a vývoja západnej filozofie do podstatnej časti ignoruje to, že Spinoza svojou ontológiou reaguje najmä na židovskú metafyziku. Podľa autorky sú Spinozovi práve preto prisudzované rôznorodé, často aj protichodné prívlastky, čo poukazuje na zmätočnú recepciu tohto filozofa (s. 7). V tom vidí Petrufová Joppová jeden z hlavných dôvodov pre znovupredstavenie Spinozovej filozofie vo svetle, ktoré zadosťučíňuje ideovým, konceptuálnym a pojmovým tradíciám utvárajúcim jeho myslenie. Aj v tomto ohľade spočíva originalita prístupu recenzovanej knihy k analytickému výkladu Spinozových textov, ktorý by mohol byť cenným aj pre svetový (nielen) filozofický diskurz.

Pozorný čitateľ si môže už na základe názvov kapitol všimnúť, že sa bude postupovať od všeobecného (substancia, jednota, Boh) ku konkrétnemu (vášeň, rozum, „ja“) a späť k všeobecnému (večnosť, nevyhnutnosť, sloboda), čím autorka v súlade so Spinozovým postupom uzatvára svoj deduktívny „kruh“. O smerovaní postupu publikácie pritom napovedá už sám názov. Patetika, koncept (spolu s etikou) predstavený v tejto publikácii ako jeden z fundamentálnych spôsobov myslenia a vzťahu k svetu, je opísaná ako myslenie determinované mentálnymi náhodnosťami, najmä afektívnymi telesnými procesmi (s. 115 – 148) a konfúznym rozumom (s. 149 – 164). Etika je naproti tomu vyjadrením pravdivého, a preto pre myseľ slobodného myslenia

³ Pozri napríklad *'An Activity Whereby the Mind Regards Itself': Spinoza on Consciousness* (2018); *The Three Final Doctrines of Spinoza: Intuition, Amor Dei, the Eternity of the Mind* (2020).

⁴ *Ježiš Kristus a apoštol Pavol vo filozofii Barucha Spinozu* (2022). Pozri aj jeho staršiu publikáciu *B. B. Spinoza* (1977).

(s. 221 – 243). Jadrom práce je teda najmä diagnostika neslobody (mysle), prostredníctvom ktorej možno postúpiť k logickému, pravdivému spôsobu myslenia, čiže k slobode. Sprievodcom je tu deduktívna metóda explikovaná v prvých kapitolách práce.

Prvou kapitolou s názvom *Na počiatku bola substancia* (s. 19 – 40) autorka vstupuje priamo do výkladu Spinozovej ontológie, v rámci ktorého najskôr skúma povahu Spinozovej substancie, a to aj v diskusii s Descartovým chápaním tohto metafyzického konceptu. Ako Spinoza, tak i autorka logicky argumentuje v prospech monistického koncipovania substancie a zdôrazňuje, že v Spinozovom systéme „všetko existujúce musí byť dedukovateľné z tohto jediného východiska“ (s. 22). Podstatným záverom skúmaní v prvej kapitole je okrem iného to, že atribúty substancie pasívne „percipujeme“, zatiaľ čo substanciu „nevyhnutne koncipujeme“ (s. 28), pričom rozmer pasivity (v tomto prípade percepcie) a aktivity (najmä koncipovania) sa javí ako nosná perspektíva, za pomoci ktorej nahliadame na myseľ v rámci celej publikácie. Autorka ďalej postupuje výkladom Spinozovho konceptu Boha, pričom na optike rozlíšenia jeho existencie a esencie ukazuje, ako Spinozovo myslenie ovplyvnili napríklad texty stredovekého židovského teológa a filozofa Maimonida (1138 – 1204). Za pozornosť v tomto smere stojí aj časť pojednávajúca o duálnom a holistickom charaktere panteizmu a panenteizmu, ktorou autorka uzatvára prvú kapitolu.

Výkladom ontológie sa spolu s autorkou posúvame čoraz bližšie k otázke človeka a jeho prirodzenosti, respektíve k mysli ľudského individua. O ontológii človeka diskutuje autorka v druhej kapitole s názvom *Od jednoty k jednotám. Aktivita, pasivita, afektivita* (s. 41 – 71) s portugalsko-americkým neurovedcom Antoniom Damasiom (1944), a to najmä ohľadne definícií emócií, afektov, hnutí a ďalších mentálnych procesov (s. 63 – 71). Táto diskusia pokračuje i v tretej kapitole, ktorá nesie názov *O afekciách (MozgoMysle)* (s. 73 – 97), v ktorej sa do nej čoraz väčšími zapája aj estónsko-americký neurovedec a psychobiológ Jaak Panksepp (1943 – 2017). Teórie Damasia a Pankseppa sa v kapitolách venovaných psychickým javom stanú primárnym empiricko-teoretickým zdrojom skúmania. Pankseppovi autorka venuje osobitú pozornosť zrejme preto, že hoci sa (na rozdiel od Damasia) Spinozovi profesionálne explicitne nevenoval, jeho monistické východiská, na základe ktorých interpretoval vlastný výskum fyzickej a psychickej dynamiky živočíchov, výrazne prehĺbili chápanie vzťahu mozgu a mysle v prostredí súčasných empirických vied a napomohli prekonať dnes už čoraz zastaranejší dualizmus. V tejto otázke si uňho Petrufová Joppová všíma najmä rozlíšenie dvoch konceptuálnych perspektív, a to *MysľoMozgu* a *MozgoMysle*, ktoré funkčne zodpovedajú Spinozovým atribútom myslenia a rozpriestranosti, a zároveň predmetom skúmania zachovávajú ich vzájomnú, teoreticky nevyhnutnú ontologickú jednotu. Pre filozofiu môže byť rozhodne významným

i Pankseppov objav dynamickej neurálnej entity, ktorú nazval SELF, a s ktorej konceptom autorka pracuje najmä pri perspektíve MozgoMysle, pričom mu venuje samostatnú kapitolu s názvom *O entite, ktorej hovoríme „ja“* (s. 99 – 114).

Prvé kapitoly knihy teda rozvrhujú dva rámce: ontologický (kap. 1 – 2) a neurovedecký (kap. 3 – 4). Po tomto rozvrhu sa autorka začína sústreďovať na perspektívu mysle (či MysľoMozgu) a na to, akými spôsobmi je myseľ „spasívňovaná“, teda neslobodná. Tomu je venovaná kapitola *Patetika, alebo život vo vášni* (s. 115 – 148), ktorá môže zaujať hneď tým, že obsahuje päť grafických znázornení sumarizujúcich Spinozove afektívne skúmania. Tými autorka približuje spinozistický mechanizmus vzniku vášne (s. 128), mechanizmus vzniku hnutia (s. 140), a za osobitne prínosné pre (filozofickú) psychológiu možno pokladať taxonómiu vášni s vonkajšou (s. 132) a vnútornou príčinou (s. 136) a taxonómiu hnutí (s. 143). Pri vášňach sa autorka sústreďuje na určenie formálnej príčiny a charakteru afektov a ich prípadného protipólu, ktorý je schopný proti danému afektu pôsobiť. Pri hnutiach sa zasa zameriava na analýzu príčin a efektov týchto „aktívnych afektov“ (s. 140).

Po preskúmaní pasivity mysle sa publikácia orientuje na možnosti a spôsoby oslobodzovania mysle. V tomto kontexte autorka najskôr predstavuje niekoľko stupňov riešení, ktorými možno negatívne pôsobenie afektov na myseľ prekonávať. Svojou (aj) praktickou povahou môže výklad týchto spôsobov zaujať nielen praktizujúcich psychológov a filozofov psychológie, no v časoch zvýšeného verejného záujmu o možnosti regulácie vlastnej afektivity, ktorý možno vybadať prinajmenšom z renesancie filozofie stoicizmu, tiež neodbornú verejnosť. Okrem iného sú tu navrhnuté možnosti akejsi obrany pred momentálnou nadvládou afektu, napríklad prostredníctvom afektívneho protipôsobenia protipólom daného afektu (s. 134 – 139). Na to, aby sa rozum mohol stať účinným „liekom“ vo vzťahu k pasívnym afektom, sám nesmie byť pod vplyvom vášni (pozri kapitolu *O vášnivom rozume*, s. 149 – 164) a musí podstúpiť určitú nápravu (pozri *Rozumný spôsob života*, s. 165 – 184).

Klimaxom prechodu od patetiky k etike je predstavenie troch „finálnych doktrín“ Spinozovej *Etiky*: intuície, lásky k Bohu a večnosti mysle, ktorým autorka venuje kapitolu *Späť k jednote a láska k veciam večným* (s. 185 – 201). V nej predstavuje najadekvátnejší stupeň poznania – intuíciu – v perspektívach neurovied, no predovšetkým v intenciách konceptuálnej perspektívy večnosti, ktorou sa navracia k metafyzickým východiskám, predstaveným v prvých kapitolách. Práve cesta od všeobecného ku konkrétnemu a späť reflektuje cestu sebazoznania individuálnej mysle, ktorá deduktívne poznáva svoj vlastný večný aspekt, čím prekračuje determináciu „náhodnými“ pasívnymi vplyvmi. Pohľad večnosti sa tak stáva metaperspektívou poznávania a morálneho myslenia. Práve toto poznanie núti myseľ poznávať svet a najmä svoju

prírodnosť spôsobom, ktorým sa myseľ stáva slobodnou (*O slobode a nevyhnutnosti*, s. 203 – 219). Slobodou tu – v spinozistickom duchu – nie je „útek“ od determinácie, ale existencia vychádzajúca z poznania nevyhnutnosti svojej prirodzenosti. Žiť slobodne preto znamená žiť na základe nevyhnutnosti (*Etika, alebo logický spôsob života* (s. 221 – 243)).

Kniha Michaely Petrufovej Joppovej významne prispieva k interpretácii Spinozovej filozofie adekvátnou (nielen) neurovedeckou kontextualizáciou a vskutku originálnym a detailným výkladom Spinozovej ontológie, epistemológie, psychológie, a najmä etiky. Jadrom práce je deduktívne filozoficko-psychologické skúmanie nadväzujúce na výsledky neurovedeckých výskumov za účelom deskripcie procesov, ktoré individuálnu myseľ spasívňujú. Návratom k jednote autorka viacstupeňovo predstavuje metódy, ktorými je možné tento patetický stav prekonať a oslobodzovať vlastnú myseľ od konfúzných ideí a determinácií. Publikácia preto okrem spinozistického vkladu zároveň predstavuje akéhosi sprievodcu afektívnou autoterapiou, ktorou možno postupne meniť spôsob myslenia smerom *Od patetiky k etike*.

Peter Gurský

Literatúra

- MŮNZ, T. (1977): *B. B. Spinoza*. Bratislava: Veda.
- MŮNZ, T. (2022): *Ježiš Kristus a apoštol Pavol vo filozofii Barucha Spinozu*. Bratislava: Petrus.
- PETRUFOVÁ JOPPOVÁ, M. (2018): 'An Activity Whereby the Mind Regards Itself': Spinoza on Consciousness. *Pro-Fil*, 19 (2), 2 – 11. DOI: <https://doi.org/10.5817/pf18-2-1849>
- PETRUFOVÁ JOPPOVÁ, M. (2020): The Three Final Doctrines of Spinoza: Intuition, Amor Dei, the Eternity of the Mind. *Pro-Fil*, 21 (1), 41 – 50. DOI: <https://doi.org/10.5817/pf20-1-2073>
- SMREKOVÁ, D. (2004): Imanencia a etika. Spinoza optikou Roberta Misrahiho. *Filozofia*, 59 (5), 318 – 333.
- ZIGO, M. (2013): Baruch Spinoza: ľud a jeho suverenita. In: Kolektív autorov (2013): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram, 250 – 265.

Peter Gurský
Prešovská univerzita v Prešove
Inštitút etiky a bioetiky
Filozofická fakulta
17. novembra 1
080 01 Prešov
Slovenská republika
E-mail: Peter.Gursky@smail.unipo.sk
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4307-343X>